

مسئولیت متن و شکل بدوش نویسنده مضمون میباشد، عقیده نویسنده لزوماً نظر افغان جرمن آنلاين نمی باشد

۲۰۲۵/۰۵/۰۱

نویسنده: عبدالله البرت قدسی زاده
ترجمه و تحشیه: فضل الرحمن فاضل

کتاب شناسی توصیفی سید جمال الدین افغانی (بخش پنجم)

B- آثار چاپ شده {در مورد سید افغانی}

۱. زبان های شرقی

ب) مقالات

192. * عبده، محمد.
«فلسفه تربیت از نظر سید جمال الدین افغانی»، ترجمه شده به فارسی توسط مرتضی مدرسی چهاردهی، ارمغان، جلد 24، صص 351-355. درج شده در فهرست مقالات فارسی، مورد 1، شماره 3444.
193. عبده، محمد.
«ترجمة¹ جمال الدین الأفغانی»، الجامعة، جلد 5 (اگست 1906)، صص 122-129.
زندگینامه سید افغانی براساس آنچه در چاپ عربی {رساله} الرد علی الدهرین، آمده است.
194. * آغایف [Agaoglu]، احمد.
مقاله در Türk Yurdu، جلد یکم، شماره نخست. استناد شده در دایرة المعارف اسلام {به زبان ترکی} {Islam Ansiklopedisi}، مورد 462، صص 82.
بنا بر گزارش های، سید افغانی به آغایوف {آقایف} گفته است که او در «همدان» به دنیا آمده است.
195. عاکف افندی، محمد.
«الشیخ جمال الدین الأفغانی والشیخ محمد عبده»، المنار، جلد 13 (13 اکتوبر 1910)، صص 709-712.
{مجله المنار} مقاله ای را که قبلاً در نشریه «شوری» (اورنبرگ، روسیه) منتشر شده است، مجدداً به چاپ می رساند، در مقاله یادشده نویسنده از عقاید مذهبی سید افغانی دفاع و وهابی بودن او را انکار می کند.
196. ارسلان، شکیب².
«السید جمال الدین الأفغانی، حکیم الشرق»، در کتاب تئودور استودارد {Theodore Stoddard}، «حاضر العالم الإسلامی»، ترجمه به زبان عربی توسط «عجاج نوبهض». قاهره: مطبعة الحلبي، 1925. جلد. نخست، صص 199-209.
شکیب ارسلان در این زندگینامه، استوار بر ملاقاتی که با سید افغانی در سال 1892م در استانبول داشته است، اثرپذیری ها و برداشت های شخصی خود را از موصوف ارائه می کند.

(1) هدف از ترجمه، در متن بالا، بیان شرح حال یا زندگی نامه است. به گونه مثال کتاب دکتر عائشه عبدالرحمن (بنت الشاطی) که عنوان آن «تراجم سیدات بیت النبوة» است، معنای آن به فارسی چنین می شود: شرح حال بانوان خاندان نبوت.

(2) شکیب ارسلان لبنانی (پدرکلان مادری ولید جنبلاط) مشهور به امیر البیان از پیروان سید جمال الدین افغانی است که با سید در استانبول دیدار داشته است. او در دسمبر 1869 تولد و در دسمبر 1946 درگذشته است. اگرچه او در خانواده مربوط به طائفه «دروز» زاده شده بود، اما عباداتش را مثل اهل سنت انجام می داد. بایست یادآوری کرد که شکیب ارسلان در لندن با عبدالهادی داوی که به حیث سفیر دوره امانی خدمت می کرد، نیز دیدار داشته است.

197. * اسدآبادی، صفات الله جمالی. «فیلسوف شرق سید جمال الدین اسدآبادی»، ارمغان، جلد 27، صص 241-251. ذکر شده در فهرست مقالات فارسی، "مورد 1"، شماره 3437.
198. * اسدآبادی، صفات الله جمالی. «فیلسوف شرق سید جمال الدین اسدآبادی همدانی معروف به افغانی» ارمغان، جلد 12، صص 586-601. استناد شده در فهرست مقالات فارسی، مورد 1، شماره 3436.
199. بروجردی، میرزا صادق. در صفات الله اسدآبادی، مورد 168، صص 117-124. سه نامه خطاب به صفات الله، توسط یکی از پیروان ایرانی سید افغانی.
200. الهلبای، ابراهیم. «أهم حدیث أثر فی مجری حیاتی»، الهلال، جلد 38، بخش 2 (دسمبر 1929)، صص 138-140. نویسنده {ابراهیم هلباوی} با رویدادی روبه‌رو می‌شود که نظر او را در مورد سید افغانی تغییر می‌دهد و او را به عنوان یکی از پیروان سرسخت سید تبدیل می‌کند. الهلباوی در آن زمان دانشجوی الازهر (1873) بود. به این موضوع به گونه‌ای گسترده در مورد 175 توسط الجندی، بار دیگر پرداخته شده است.
201. ابراهیم، عبدالرشید. «السید جمال الدین الافغانی» الشبان المسلمین، جلد 5 (فبروری 1930)، صص 358-365. سخنرانی جهانگرد روسی شیخ ابراهیم در «نادی جمعیة الشبان المسلمین» {باشگاه جمعیت جوانان مسلمان} در قاهره که در آن، راجع به روابط خود با سید افغانی در دهه 1890 و مأموریتی که از طرف سید در روسیه به آن دستور یافته بود، صحبت می‌کند.
202. * ابراهیم، عبد الرشید. مقاله‌ای در السیاسة الیومیة، 1934. استناد شده توسط انور الجندی، مورد 175، ص. 58.
203. عیسی خان، سید. «یک مجاهد بزرگ، سید جمال الدین افغانی» وطن، شماره 30 (اگست 1924). چاپ شده در لطف الله اسدآبادی، مورد 166، صص 106-110؛ و در صفات الله اسدآبادی، مورد 168، صفحه 176-180. حرف‌هایی در مورد فعالیت‌های سید افغانی در استانبول.
204. اصفهانی، میرزا حسین خان دانش. «برهان الدین بلخی و سید جمال الدین» در لطف الله اسدآبادی، مورد 166، صص 110-112؛ و در صفات الله اسدآبادی، مورد 168، صص 180-181. یادآوری‌هایی در پیوند به برهان الدین بلخی و سید افغانی در استانبول.
205. اصفهانی، میرزا حسین خان دانش. «سید جمال الدین در اسلامبول» در لطف الله اسدآبادی، مورد 166، صص 79-93. و چاپ مکرر اما با چند حذف و قلم‌افتادگی بسیار مهم، توسط صفات الله اسدآبادی، مورد 168، صص 153-166. یادداشت‌ها و خاطرات ناشر مجله فارسی در استانبول به نام «دانش»، که در جنوری سال 1926 در استانبول به چاپ رسیده است. این یادداشت‌ها دربرگیرنده برخی مشاهدات دست اول و انتقادهای تند در مورد رفتارها و باورهای سید افغانی است.
206. اسحاق، ادیب. «فی جمال الدین الأفغانی» در «منتخبات ادیب اسحاق». چاپ دوم، اسکندریه: مطبعه الأدب، ج 2، صص 117-120. (بی تا) صص 117-120 ادیب اسحاق یکی از مریدان نزدیک به سید افغانی در مصر بود. در این مقاله، وی به گونه‌ای کوتاه اما سودمند راجع به فعالیت‌های سید افغانی در مصر روشنی می‌افکند.
207. الخالدی، محمد روحی. «الانقلاب العثماني و تركيا الفتاة» بخش سوم، المنار، جلد دوم (24 دسامبر 1908)، صص 842-859.

نویسنده جلسه‌ای را با سید افغانی در استانبول به یاد می‌آورد که سید در آن، از ممانعت‌هایی {که از طرف حکومت عثمانی} در مورد نشر افکار و یا از تردد او از یک‌جا به جای دیگر شهر، اعمال می‌گردد، شکایت می‌کرد.

208. کرمانی، میرزا آقاخان.

«ما شاء الله»

ارمغان، جلد 23، شماره 4 (سرطان/ تیر 1327 هـ ش)، صص 174-180؛ و شماره 5 (جوزا/ خرداد 1327 هـ ش)، صص 219-226.

ثبت یک گردهم‌آبی که در روز نخست ماه رجب سال 1310 {هـ ق} در استانبول در منزل یک فرد برجسته ترکیه برگزار شد و با حضور کرمانی، افغانی، ابو الهدا الصیادی، برهان‌الدین بلخی، شیخ ظاهر و دیگران برگزار شد. در این‌جا کرمانی گزارشی از بحثی را ارائه می‌دهد که پیرامون اصطلاح «ما شاء الله» و معانی مربوط به این اصطلاح قرآنی است. بخش بیشتر این گزارش، توضیحات استادانه سید افغانی در مورد این اصطلاح را پوشش می‌دهد. این مقاله ظاهراً عصاره‌ای از رساله 24 صفحه‌ای کرمانی به فارسی تحت عنوان «آنچه خدا می‌خواهد» در رد رساله «اگر خدا بخواهد» اثر سید برهان‌الدین بلخی تهیه شده است. (نقل شده توسط ادوارد براون، مورد 234، صص 224-225).

209. لطفی السید، احمد.

مذاکرات

المصّور، شماره‌های 1351 تا 1363 (1 سپتامبر تا 24 نوامبر 1950).

تأملات و بازتاب‌های احمد لطفی سید³ در باره دیدار وی با سید افغانی در استانبول. آن‌گاه که وقتی نویسنده هنوز مرد جوانی بود.

210. المغربي، عبد القادر.

آراء و افکار: معركة لغوية

«المجمع العلمي العربي»، جلد 8، شماره 9-10 (سپتامبر-اکتوبر 1928)، صص 626-628. یک مناقشه معناشناختی در مورد کاربرد سید افغانی از واژه «الباقیوت» به عنوان نمونه‌ای از لزوم نوسازی زبان عربی. نویسنده {المغربی} با البستانی و الکریمی درباره کاربرد واژه یادشده، بحث می‌کند.

211. * المغربي، عبد القادر

«جمال‌الدین، أهو أفغانی أم ایرانی؟»

المؤید، 1909/1327. به نقل از المغربي، ماده 179.

212. * المغربي، عبد القادر

- مقاله در المجمع العلمي العربي، جلد 20،

صص 370-372. به نقل از کحاله، مورد 4، ص. 156

213. ملک المتکلمین.

بازچاپ در «مهدی ملک‌زاده» در «تاریخ انقلاب مشروطیت ایران» جلد نخست، صص 191-196. رک. مورد 571 خاطرات افغانی توسط کسی که او را در بوشهر می‌شناخت. ارزیابی جالبی از شخصیت و تأثیرگذاری وی ارائه می‌دهد. به گفته براون (مورد 234، صفحه 221)، ملک المتکلمین به این معروف شده است که وی ازلی بایی {از پیروان میرزا یحیی صبح‌ازل} است.

214. صابونجی، جان لویس.

«الفلسوف ... الأفغانی و الجریدة مصر و النحلة»

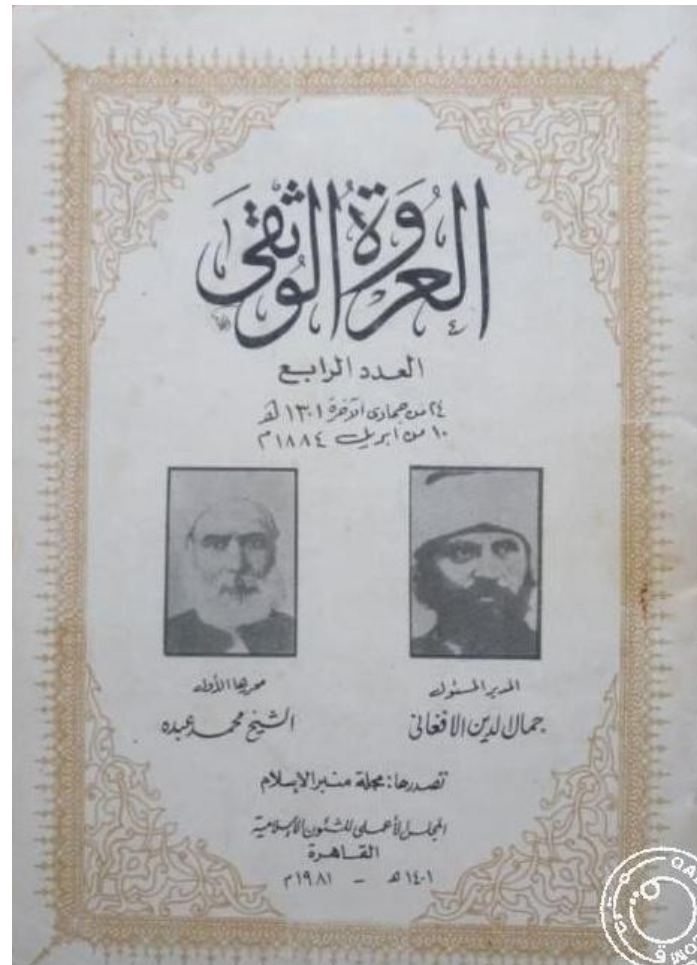
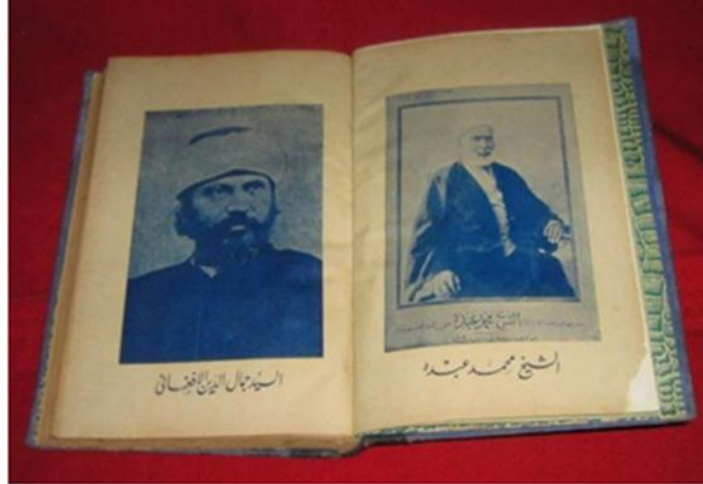
". النحلة، جلد 2، شماره 13 (15 دسامبر 1878)، صص 195-196. رک. شماره 11 (15 نوامبر 1878)، ص.

169؛ و شماره 19 (15 مارس 1879)، ص. 304

³ احمد لطفی سید متولد سال 1872م در دقهلیه مصر است. او را از جمله رهبران جنبش ملی‌گرایی در مصر می‌دانند که در سال 1894 م لیسانس خود را در رشته حقوق به دست آورده است و از جمله بنیانگذاران «حزب امت» در مصر است. او در 1925 رئیس دانشگاه مصر و در 1928 م وزیر معارف مصر بود از 1945 تا 1963 یعنی تا سال وفاتش ریاست مجمع اللغة العربية یا فرهنگستان زبان عربی مصر را بر عهده داشت. او در سال 1946 به حیث وزیر امور خارجه تعیین گردید و سپس به حیث معاون صدراعظم هم ارتقا یافت. لطفی احمد سید از پیروان سید جمال‌الدین و از شاگردان او به شمار می‌رود و در خاطراتش باربار از آن یادآور شده است. او با وجودی که در عهد شاهی یا دوران ملک فاروق وظایف مهم دولتی را برعهده داشت، اما مورد احترام افسران آزاد و انقلابیون به رهبری جنرال نجیب، ناصر و سادات نیز بود. از همین‌رو، از جمله معدود کسان دوران سابق یا عهد شاهی است که در سال‌های نخست پیروزی قیام افسران آزاد، جایزه دولتی را در تقدیر از کسانی که در علوم اجتماعی اثرگذار بوده‌اند، دریافت داشته است. او در سال 1963م وفات یافت. مترجم

- اشاره ای به مقاله‌ای که به قلم سید افغانی در جریده «مصر» به چاپ رسیده بود و سید افغانی در آن نبشته از سیاست‌های بریتانیا و اخلاق و کردار انگلیس‌ها انتقاد می‌کند. صابونجی که کشیش است از سیاست انگلیس و مردم آن دفاع می‌کند. رک. مورد 44
215. * صابونجی، جان لوئیس. مقاله دیگری به قلم صابونجی که در «المنحة»، در اکتبر 1879 چاپ شده است .. به نقل از "قدوری"، مورد 529، ص. 52
- در این مقاله صابونجی در مورد اخراج سید افغانی، از مصر اعتراض می‌کند.
216. * صنوع، یعقوب. مقالاتی که در ابونظارة زرقاء به چاپ رسیده است. جلد. 3، شماره 24؛ جلد 7، شماره 3؛ و ضمیمه شماره 10، سال 1887. به نقل از ابراهیم، عبده، مورد 546.
217. تبریزی، میرزا سیدحسین خان عدالت. «مرفومه...»، در لطف الله اسدآبادی، مورد 166، صص 97-106؛ و در صفات الله اسدآبادی، مورد 168، صفحه 166-175.
- اظهارات مفیدی در مورد دوران اقامت سید افغانی در روسیه توسط یکی از همراهان سید در آن‌جا.
218. * الیازجی، ابراهیم. «السید جمال‌الدین الحسینی الافغانی» البیان، جلد. 2 (اول اپریل 1897).
- خبر درگذشت سید افغانی را گزارش می‌دهد و شرح حال مختصر او را نیز ارائه می‌کند.
219. * ابو نظاره، جلد. 7، شماره 3 (1883). نقل شده توسط {بانو هما} پاکدامن، مورد 538، ص. 206
- ابو نظاره مقاله‌ای را به نشر می‌رساند که در آن ادای احترام به سید افغانی بازتاب یافته است و هم چنان نشیده‌ای را که به افتخار او یک شاعر مصری سروده است، نیز نقل می‌کند.
220. الاهرام، 28 اگست 1879.
- بازچاپ در اثر "محمد صبیح"، به نام «محمد عبده» (قاهره، 1944)، صفحات 55-57.
- در آن اعلامیه دولت مصر را در مورد تبعید سید افغانی از مصر به چاپ رسانده است.
221. اختر، 1309 هـ {ق}. این مقاله مجدداً، در "مورد 90" صص 144-146، بازتاب یافته است.
- مسلم است که حداقل یک مقاله {در روزنامه اختر} به حمایت دولت ایران به منظور رد حملات سید افغانی نگاشته شده است؛ حملاتی که سید افغانی در باره ناصرالدین شاه {در نشریه‌های چاپ} لندن در 1891-1892 انتشار می‌داد. {قابل یادآوری می‌داند که} این روزنامه {اختر} قبلاً در مخالفت با دولت ایران هم قرار داشت از همین‌رو، متوقف شده بود، اما ظاهراً با حمایت مالی دولت ایران دوباره احیا شد.
222. * البصیر، 25 جنوری 1883 م. به نقل از پاکدامن، مورد 538، ص. 205
- از ورود سید افغانی به پاریس خبر می‌دهد.
223. * البصیر، 12 فبروری 1883. به نقل از پاکدامن، مورد 538، ص. 205
- راجع به فعالیت‌های کنونی سید افغانی در بریتانیا خبر می‌دهد.
224. المؤید، 9 و 15 مارچ 1897.
- از بیماری و مرگ سید افغانی خبر می‌دهد.
225. المقطم، 13، 15 و 18 مارس 1897.
- جزئیاتی در مورد بیماری و مرگ سید افغانی ارائه می‌کند.
226. * قفقاز، ذوالحجه 1313 {هـ ق}. به نقل از ساسانی، مورد 324، ص. 191
- در آن از تلاش‌های سید افغانی برای گسترش اندیشه‌های پان اسلامیزم در آسیای میانه، گزارش می‌دهد.
227. * شرف الأخبار- بهار، جلد. 2، شماره 14 (3 اپریل 1884).
- نقل شده در مجموعه اسناد و مدارک چاپ نشده، مورد 90، ص. 80

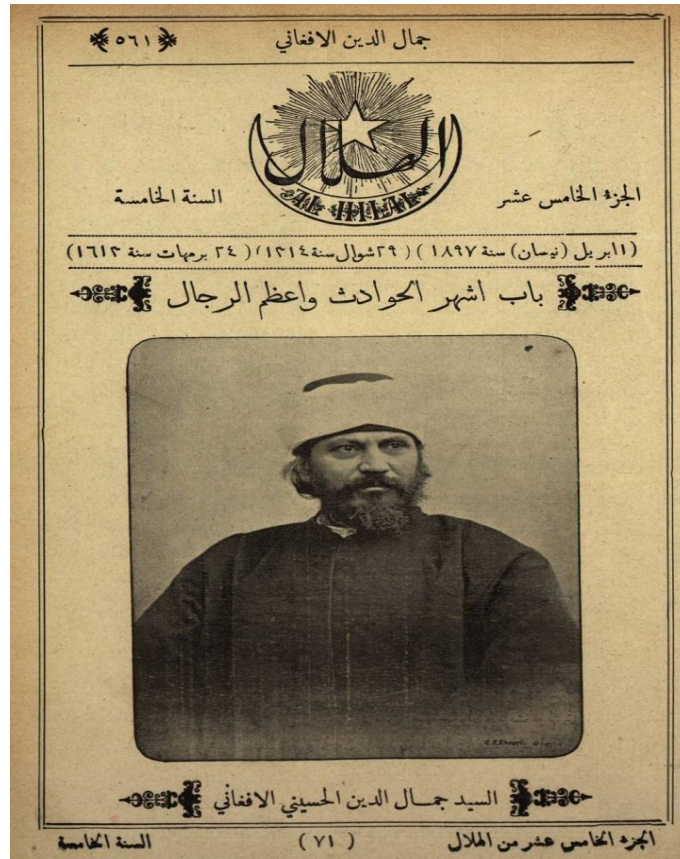
- مقاله‌ای را درباره سید افغانی به چاپ رسانده است.
 228. * تقویم وقایع،
 26 جمادی الأولى، 13/1287 جولای 1870.
 به نقل از برکس، مورد 493، ص. 180، پینوشت. 39
 از انتصاب «جمال افندی» به عضویت در شورای معارف (مجلس معارف) {ترکیه} خبر می‌دهد.
 229. * الوقایع المصریة،
 31 اگست 1879. دستور رسمی اخراج سید افغانی از مصر را به نشر می‌رساند.

العروة الوثقی لا انفصام لها

د پانو شمیره: له 5 تر 8

افغان جرمن آنلاین په درنښت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړیکه ټینگه کړئ maqalat@afghan-german.de یادونه: دلپکني د ليکنيزي بني پازوالي د ليکوال په غاړه ده، هيله من يو خپله ليکنه له راليرلو مخکي په خير و لولئ

ماهنامه «الهلال» نشر شده به تاريخ اول اپريل 1897 م - قاهره،
(سه هفته بعد از وفات سيد جمال)

جرجی زیدان از دوستان سید، مدیر مسئول و مؤسس مجله «الهلال»

د پانو شميره: له 6 تر 8

افغان جرمن آنلاین په درنښت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړیکه ټینګه کړئ maqalat@afghan-german.de یادونه: دلېکنې د لیکنيزې بڼې پازوالي د لیکوال په غاړه ده، هيله من يو خپله ليکنه له راپرلو مخکې په خیر و لولئ

شکيب ارسلان دوست سيد جمال الدين افغانی.

احمد لطفی السید، از شاگردان مصری سید جمال الدین

د پانو شمیره: له 7 تر 8

افغان جرمن آنلاین په درنښت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړیکه ټینگه کړئ maqalat@afghan-german.de یادونه: دلپکني د ليکنيزي بني پازوالي د ليکوال په غاړه ده ، هيله من يو خپله ليکنه له راليرلو مخکي په خير و لولئ

مرتضى مدرسى چهاردهى از پروان با اخلاص سيد جمال الدين افغانى

آرشيف نگارنده: فضل الرحمن فاضل